

УДК 81'272:811.111'373.45

Явище англоварваризації в українському освітньо-науковому середовищі: історія і сучасність

Ірина ФАРІОН
д-р філол. н., проф.

Національний університет
«Львівська політехніка»

вул. Степана Бандери, 12,
79000, Львів, Україна.

e-mail: iryna.farion@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-5368-2055

© Фаріон І., 2020

У статті вперше порушено проблему рецепції чужих мов та запозичень в історично-порівняльному та діахронно-синхронному контексті.

Об'єктом дослідження є освітньо-наукова сфера (Міністерство освіти і науки України) на предмет уживання чужих мов та запозичень. Проаналізовано функціонування церковнослов'янської та латинської мов як найпоширеніших в українському просторі в часи пізнього Середньовіччя та Передмодерного часу з проєкцією на сьогоденнішнє засилля англійської мови та англізмів в освітньо-науковій царині.

Для відображення процесів надмірного і невмотивованого вживання англізмів за-проваджено термін англоварваризація як мовно-суспільне і мовно-психологічне патологічне явище, що виникає на переламі історичних подій і сигналізує про відсутність ментального спротиву народу-мови до безпрецедентного потоку запозичень, які стають фактичною заміною своєї мови і творять із неї антикультурний масив підлеглої комунікації; це примітивне заперечення закону рівноваги чужих і питомих слів у фонетичній, словотвірній і граматичній адаптації та етнокультурна неспроможність називати власні поняття питомими словами.

Як засвідчує історична ретроспектива, орієнтація на чужі мови як пріоритетні в освітній і науковій царинах — церковнослов'янська, латинська, грецька, польська — та масовані запозичення з них аж ніяк не зарадили українському національному самоусвідомленню та не спричинилися до відновлення втраченої Української Держави в її етнографічних межах. Зовсім навпаки — надмірне циркулювання чужих мов в культурно-політичному просторі України та їхня пріоритетність в освітньо-науковій царині призвело до понад кількастолітнього відставання українських державотворчих процесів порівняно з найближчими і дальшими сусідами. Орієнтація на чуже відчужила українців від самих себе.

Історичний досвід циркулювання чужих мов в Україні та надмірних запозичень у своїй мові переконливо спростовує затерту тезу про позитивність явища мовного експансіонізму та глобалізму. Своя держава і нація, попри якнайширшу потребу знання чужих мов, потребує всеохопного та необмеженого функціонування державної мови. Хто не визначає першорядности свого, служитиме чужому.

Ключові слова: рецепція запозичень та чужих мов, англізація, англоварваризація, освітньо-наукова сфера, національна свідомість.

THE PHENOMENON OF ANGLO-BARBARIZATION IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ENVIRONMENT: HISTORY AND MODERNITY

Iryna Farion

Doctor of Philology, Professor
Lviv Polytechnic National University
12 Stepan Bandera str., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: iryna.farion@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5368-2055

The article for the first time raises the problem of foreign languages reception and borrowings in the historical-comparative and diachronic-synchronous context.

The object of the research is educational and scientific sphere (Ministry of Education and Science of Ukraine) on the use of foreign languages and borrowings. The functioning of the Church Slavonic and Latin languages as the most widespread in Ukrainian space in the late Middle Ages and Pre-Modern times is analyzed with a projection on the current dominance of English language and anglicisms in the educational and scientific field.

To reflect the processes of excessive and unmotivated use of anglicisms, the term Anglo-Barbarization was introduced as a linguistic-social and linguistic-psychological pathological phenomenon that arises at the turn of historical events and signals the absence of mental resistance of the people-language to the unprecedented flow of borrowing which become a de facto replacement of their language and create from it an anti-cultural flow of subordinate communication; it is a primitive denial of the law of balance of foreign and specific words in phonetic, word-forming and grammatical adaptation and ethnocultural inability to call one's own concepts as specific words.

According to historical retrospect, the focus on foreign languages as a priority in educational and scientific spheres — Church Slavonic, Latin, Greek, Polish — and mass borrowings from them did not help Ukrainian national self-awareness and did not lead to the restoration of the lost Ukrainian state within its ethnographic boundaries. On the contrary, the excessive circulation of foreign languages in the cultural and political space of Ukraine and their priority in the field of education and science has led to more than a couple of centuries of backwardness of Ukrainian state-building processes compared to the nearest and farthest neighbors. Orientation to others alienated Ukrainians from themselves.

Historical experience of foreign languages circulation in Ukraine and excessive borrowing in our own language convincingly refutes the obsolete thesis about the positivity of the phenomenon of linguistic expansionism and globalism. The state and the nation, in spite of the widest need for foreign languages knowledge, need comprehensive and unlimited functioning of the state language. Who does not define his priority will serve someone else.

Keywords: reception of borrowings and foreign languages, Englishization, Anglo-barbarization, educational and scientific sphere, national consciousness.

Актуальність теми.

Історія та сучасність української мови — це її постійне, найчастіше протиборче співіснування з чужими мовами всередині самої країни, попри самоочевидне межування з чужими державами як окремими мовними системами. На жаль, в українській реальності таке співіснування українське суспільство не використовує для посилення можливостей та розширення функцій своєї мови, а натомість забезпечує розвиток чужих мов на своїх етнічних теренах.

Актуальність дослідження зумовлена черговою хвилею захоплення мовою сучасного глобалізму — англійською коштом втрати пріоритетів для своєї, української мови передусім в освітньо-науковій царині. Аксиоматичною є потреба вивчати чужі мови як різні моделі світобачення, як і згубною для нації та держави є недооцінка та нехтування своєю мовою. Масоване засилля англійської мови спричинилося до явища *англоварваризації* не лише на рівні зовнішнього глобалізаційного впливу конкретної мови, але й через руйнування внутрішньої лексичної системи української мови. Потреба нагального осмислення та аналізу цього явища зумовлює виняткову актуальність нашого дослідження.

Постановка проблеми.

Масоване запозичення англізмів в освітньо-науковому дискурсі та якнайширше використання їх в інформаційному просторі породжує проблему сприйняття та самооцінки нації в час протистояння потужного глобалізму й дуже слабкого націоналізму в нашій країні. Чужі мови та їхні запозичення в українській мові завжди сигналізують про шкалу національного самоусвідомлення, вектор розвитку держави і можливу перспективу. У цьому матеріалі порушуємо проблему компаративного мовного дослідження в синхронії та діахронії водночас, що вможливило змодельовати соціолінгвальну ситуацію майбутнього та віднайти відповідь на посталу проблему. Визначальним у цій проблемі мовного регулюванні є ставлення носіїв до мовної вертикалі *свій — чужий*. Саме баланс *свого — чужого* уможливило позитивну перспективу різномовного функціонування та внутрішньомовної мотивації запозичувати чужі лексичні одиниці.

Стан вивчення проблеми.

Проблема рецепції запозичень та чужих мов в діахронно-синхронному контексті ще не має свого цілісного дослідження. Серед останніх фундаментальних розвідок дотичної проблематики монографія П. Селігея «Світло і тіні наукового стилю» (2016). Характер українсько-англійських межимовних зв'язків досліджували такі вчені, як Ю. Жлуктенко та Б. Ажнюк, проблему лексичних англізмів як етимологічної групи в системі мови-реципієнта розглядав Я. Голдованський. Поза тим значна кількість науковців і письменників торкалася

проблеми запозичень в українській мові, серед яких найяскравіші міркування І. Франка, А. Волошина, В. Самійленка, П. Куліша, Л. Булаховського та ін. Проте окремої розвідки про рецепцію чужих мов та запозичень в діяхронно-синхронному розрізі ми не відстежили.

Мета статті — довести визначальність явища рецепції чужих мов та запозичень у процесах міжмовної комунікації та взаємодії і згубність чужомовного пріоритету.

Завдання статті: 1) розкрити проблему рецепції запозичень та чужих слів у порівняльному синхронно-діяхронному контексті; 2) дати визначення та застосування терміна *англоварваризація*; 3) довести на основі діяхронно-синхронного різномовного зіставлення (церковнослов'янська, латинська, англійська та інші мови) безперспективність вибору чужої, хоч і глобальної мови як засобу розбудови власної держави.

Виклад основного матеріалу

Наша країна має чималий досвід із функціонування чужих мов в освітньо-науковому дискурсі. Ніщо інше, як історія так не викриває хибности орієнтації на чужу мову у власній науці, освіті та інших сферах життя, що ми і розглянемо нижче.

Серед перших показових чужомовних досвідів в житті нашої мови неабияку роль посідає *церковнослов'янська мова*, привнесена в наш культурно-політичний простір разом із запровадженням християнства щонайменше від X століття, а відтак із першими сакральними пам'ятками на зразок Остромирового Євангелія 1056–1057 рр., і світськими питомими пам'ятками, лексика яких насичена церковнослов'янськими, наприклад, «Збірник Святослава» 1073 і 1076 рр. чи «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха поч. XI ст. та ін., написані (руською) давньоукраїнською мовою.

Функціонування церковнослов'янської мови в просторі Руської держави певною мірою суголосне з теперішнім проникненням англійської мови в усі сфери нашого життя, і передусім освітньо-наукову. І та, і та мови ділять суспільство на посвячених і непосвячених у якісь вищі доступні цінності.

Якщо церковнослов'янська мова формувала вертикаль сакрального і профанного, а отже, високого і низького, то англійська мова для посвячених у цю мову сьогодні недоступніше понад 70% наукової інформації і вважається головною мовою світової політики й економіки. Цікаво, коли Бісмарк 1898 року запитали, що він вважає вирішальним чинником сучасної історії, політик відповів: «*Те, що північноамериканці говорять англійською*» (Кристал, 2001, с. 127).

Якщо церковнослов'янська мова «*стала панциром-оберегом*» (Фаріон, 2011, с. 46) від язичницького і латиномовного, католицького світу і

водночас потіснила руську (давньоукраїнську) мову з сакральної сфери, то англійська мова, потіснивши з освітньо-наукової сфери російську мову, водночас неспинно усуває з цієї ж сфери українську мову.

Про це свідчать накази та розпорядження післямайданівського міністра освіти і науки С. Квіта, що спершу скасував обов'язковість української мови та історії України у вишах (наказ N1392 від 25 листопада 2014 р.), а потім видав наказ «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» (від 14.01.2016) з особливими перевагами для англійської мови (Міністерство освіти і науки України, 2016). Натомість окружний адміністративний суд міста Києва (рішення N826/11279/16 від 7 вересня 2016 року) постановив вилучити з цього «реформаторського» Порядку присвоєння вчених звань пункти, що стосуються: а) обов'язкового 10-річного стажу для здобувачів звань, б) наявності трьох обов'язкових публікацій у виданнях, включених до міжнародних глобалістських наукометричних баз Scopus або Web of Science, в) отримання сертифікату, що підтверджує рівень знання англійської мови на рівні B2.

Проте після рішення суду ми отримали майже ті самі приписи від наступного міністра Л. Гриневич відповідно до наказу МОН від 6 лютого 2017 року N174: а) не менше, як одна публікація в наукометричних базах Scopus або Web of Science для звання доцента і не менше, як дві публікації для звання професора; б) той самий сертифікат рівня не нижче B2 з мов країн ЄС або не менше 10 англомовних праць у тій самій базі Scopus або Web of Science.

Наголосимо, що нещодавно створена і слабо апробована монополістична наукометрія баз Scopus (власник американсько-голландське видавництво *Elsevier* зі штаб-квартирою в Амстердамі та Філядельфії) або Web of Science (власник промовисто завуальований) вирости з американських грантів задля контролю за науковими дослідженнями (на зразок системи керування наукою в СРСР) і тісно прив'язані до групи транснаціональних бізнес-корпорацій. Як свідчить низка нещодавніх публікацій, світову наукову спільноту турбують спроби панівних верств названих держав підпорядкувати своїм потребам наукові досягнення вчених різних країн. Саме відсутність свободи, зокрема академічної і мовної, і зосередження важелів впливу в англомовних бізнес-групах породжує основне гальмо в розвитку національної науки.

Проте не всі науковці змирилися з таким глобалістським примусом до публікування в базі Scopus або Web of Science та застосуванням так званих наукометричних показників. Зокрема на 19-й Міжнародній конференції з наукових та технологічних індикаторів ухвалено *Лейденський маніфест* (м. Лейден, Нідерланди, 3–5 вересня 2014 р.), де наголошено на хибності числових індикаторів в оцінці наукових

знань, що аж ніяк не можуть бути застосовані до всіх контекстів, передусім гуманітарних наук, а також публікування статей англійською мовою як передумови якісного дослідження: п. 3. **«у багатьох країнах світу висока якість наукового дослідження прирівняна до публікації англійською мовою. <...> Такого роду упередженість створює особливі проблеми в суспільних та гуманітарних науках, де дослідження здебільше регіонально та національно обумовлені»** (Hicks et al., 2015).

Якщо, як згадає київський літописець, Володимир, охрестивши киян, *«Нача поимати у нарочитои чади дѣти и даяти на учение книжное»* (себто дітей вищих верств навчати церковнослов'янської мови задля їхнього просування у суспільній ієрархії), то масове забирання дітей до такої науки викликало нечуваний спротив: *«матері плакались по дітях своїх, наче по мерцях, бо ще не утвердилися в вірі»* (Фаріон, 2011, с. 47). Натомість сьогодні кожен, хто має фінансову можливість, від найранішого віку намагається віддати дитину навчатися англійської мови, аби удоступнити їй уявні блага відкритого світу. Сльози застаються лише для фінансово неспроможних.

Відтак церковнослов'янська мова, як тепер англійська, стала мовою освіти. Зокрема, лінгвістична концепція знаменитої Острозької школи полягала в поверненні до другого південнослов'янського впливу з церковнослов'янською мовою в основі, і то тоді, коли інші сусідні слов'янські народи (чехи, поляки) пішли шляхом розвитку національних мов і видання ними Біблії. Школа мала на меті утвердити престижний статус церковнослов'янської мови та грецької на противагу до латинської. Приблизно так, як зараз англійську мову протиставлено російській і водночас суттєво витіснено українську. Вінцем аналізованих історичних процесів стала слов'янськомовна Острозька Біблія (1581 р.), що з мовно-літературного боку лише зафіксувала дальший розрив між слов'янською та руською (староукраїнською) мовами. Понад то, цей переклад *«стримав перекладання Біблії на живу мову та стримав розвиток рідної мови»* (Блажейовський, 1995, с. 309).

Подібна ситуація була у Львівській братській школі, де серед пріоритетів було вивчення слов'янської мови. Ревнителі християнства були певні, що збереження православної віри і руського народу обумовлено збереженням церковнослов'янської мови, як, до речі, і теперішні англійзатори трактують процеси англоманії в руслі позитивної «європеїзації» України та її відриву від московських впливів.

Друге місце посідала грецька мова, яку сприймали як мову країни, звідки прийшло до нас християнство. Вивчення грецької мови зумовлено настійною потребою провадити листування зі східними ієрархами. Вивчення латинської мови диктували потреби часу, позаяк ця мова була не лише ключем до науки того часу, а разом із тим мала величезне суспільне значення: це була мова освічених верств

суспільства. Однак цій мові було відведене дуже скромне місце (*Архив Юго-Западной России*, 1904, с. 56–57).

Отож пріоритетними були слов'янська та інші чужі мови, про що промовляє й опис документів та книг Луцького братства від 1627 до 1676 рр., серед яких численні Євангелія, Апостол, Біблія, Тріодь цвітна та пісна, служебник, требник, чотири словенські граматики, шестодневець, тестаменти грецький та латинський, граматики грецька і латинська Доната, катехизм латинський і польський, словник та псалтир латинські, книги до казання латинські, руськомовні поменики, започатковані 1618 року при церкві братства Луцького (*Памятники*, 1898, с. 116–124).

Як свідчить історія, наслідки з оцерковнослов'янення русинів (українців) виявилися катастрофічними не тільки через те, що опинившись у пастці чужої і начебто ієрархічно вищої мови, українці відстали в своєму суспільно-політичному поступі щонайменше на сотні років, порівняно з найближчими сусідами: поляками, чехами та й усіма західноєвропейськими народами. Ці народи ще в Середньовіччі усвідомили визначальну роль для сили нації та державотворення саме рідної мови.

До прикладу, найдошкульнішого удару в Італії по пануванні космополітичної і глобальної латинської мови завдав Данте Аліг'єрі (1265–1321 рр.) своєю «Божественною комедією» народною мовою, що проклала шлях сонетам Франческо Петрарки (1304–1374 рр.) та прозі Джованні Бокаччо в його «Декамероні» (1349–1352 рр.). Наприкінці XIV ст. проповідник Джон Вікліф переклав Біблію англійською мовою. Особливо рішуче проти німецьких запозичень і побутування німецької мови в Чехії виступив Ян Гус — і вже 1480 року чеська Біблія була видрукувана. Початок перекладів Святого Письма польською мовою сягає XIII ст. Відповідно до ухвали Ленчицького синоду 1285 року, кожен польський парох у неділю та свята публічно мав виголошувати молитви «Отче наш» і «Вірую» польською мовою (Tazyski, 1953, s. 5). Цю подію польські дослідники трактують як основний вияв пробудження народної самосвідомості і початок вироблення польської мови як літературної (Kwiek-Osiowska, 1978, s. 3–4).

У XVI ст. спостерігаємо тріумфальний парад Біблій народними мовами, серед якого руською (українською) мовою Біблії не знайдемо: англійською (1524 р.), німецькою (1534 р.), французькою (1535 р.), голландською (1537 р.), шведською (1541 р.), фінською (1548 р.), данською (1550 р.), польською (1561, 1665 рр.), а відтак вже у XVII ст. європейські мови загалом набули своїх сучасних форм (Фаріон, 2015, с. 359; Андерсон, 2001, с. 66).

Натомість українці від часів давньої Русі обирають так званий «серединний шлях», чи, за А. Кримським, «лінію погодження» (Кримський,

2004, с. 397), намагаючись поєднати не просто різні береги тої ж ріки (літературну мову з народною), а різні ріки (свою мову з чужою). Так виникла мішанина руської (давньоукраїнської) мови з народною мовою, а відтак староукраїнської мови з елементами церковнослов'янської, що слушно названо *язичієм*. Що більше чужих слів, як уважалося, то начебто вищий рівень гідності мови та освіченості її носія.

Панування роздвоєної мовної свідомості, в якій з часом церковнослов'янська мова навіть ототожнювалася з руською (староукраїнською) мовою, призвело врешті-решт до дуже поступового, але життєво необхідного розриву з явищем *церковнослов'янізації*. Передумовою цього розриву стало лексикографічне явище *глос*, почерпнуте з греко-візантійської традиції («Глосографія», 2000, с. 93). Наші предки застосовували *глоси* від часів Русі, тлумачачи в тексті (контекстуальні) чи на берегах (маргінальні) спершу біблійні особові імена й топоніми, а відтак окремі *старослов'янізми*, що заклало підґрунтя для української перекладної лексикографії, а отже, актуалізувало питомі лексичні можливості в супротиві до чужих одиниць і накреслило демаркаційну лінію між чужим і своїм лексичним матеріалом. Відтак двомовні церковнослов'янсько-руські (чи словенороські) словники неминуче ставали паспортами різних мов, різних свідомостей і, зрештою, різних держав. Серед етапних лексикографічних перекладних праць «Лексис...» (1596 р.) Лаврентія Зизанія і «Лексикон...» (1627 р.) Памва Беринди, де спостерігаємо неминуче сплутування питомого і церковнослов'янського лексичного матеріалу, однаке прагнення до протиставлення лексичних одиниць як запозичених і своїх, що закладено в самій назві словника Памви Беринди як «лексикону славенороського», тобто *словенського* (церковнослов'янського) і *роського* (руського, українського).

Показовою на *глоси як прапорці чужої лексики* в українському тексті є перша, зі значною кількістю живомовних елементів, сакральна пам'ятка з біблійного циклу «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561 рр.): «Показником рецепції староукраїнської (руської) мови у релігійних текстах є ставлення перекладача до лексичного матеріалу, а саме цілеспрямований процес заміни лексики оригіналу, з якого здійснено переклад, староукраїнською лексикою» (Фаріон, 2015, с. 403). Насичений *глосами* і Крехівський Апостол (після 1563 р.), де у *глосах* — переважно церковнослов'янізми.

Таким способом від другої половини XVI — до першої чверти XVII ст. спостерігаємо послідовне намагання витіснити церковнослов'янську мову і церковнослов'янізми з культурно-політичного поля України, що, на жаль, з часу сумнозвісної «переяславської ради» було припинено через релігійно-політичну орієнтацію духівництва на церковнослов'янську мову московської редакції. Цей підневіль-

ний рух спинено аж у часи романтизму на межі XVIII — поч. XIX ст., коли народна мова остаточно перемогла церковнослов'янщину. Щойно в XIX ст. це змішування двох мовних кодів зазнало блискучого висміювання в українській класичній літературі, зокрема в персонажах творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. Чи не нагадує це сьогоднішню англо-українську мішанину на зразок спародійованого тексту від В. Радчука: *«Гадаєш, піпл буде без бонусу й пресингу толерувати інвазію офшорних брендів у прайс-листах наших маркетів і біг-бордах» — зі смайлом на фейсі проартикулював бой-френд іміджмейкер офіс-менеджерці за бізнес-ланчем...»* (Радчук, 2005, с. 37).

Видається, що сьогодні в катастрофічно занечищеному англізми інформаційному просторі, зокрема в освітньо-науковому дискурсі, мусимо також звернутися до глос, аби пояснювати українському суспільству, що булінг — це цькування, дайджест — огляд, драфт — проект, план, чернетка, кейс — випадок, коуч — наставник, лайфхак — порада, контент — вміст, прес-кіт — інфонабір, подкаст — передача, запис, роуд-шоу — виїзна презентація, спікер — речник, стикер — наліпка, тренінг — вишкіл, форсайт — передбачення, чекінити — відстежувати, букросинг — книгообмін, воркшоп — майстерня, коворкінг — співробітня, стартап — почин, хайп — галас, шум, інтерес та безліч інших.

Чи не найкраще свого часу зіронізував з чужого, тепер такого звичного, англізма клуб у російській мові Тарас Шевченко. Це його спостереження акурат накладається на теперішній англійський суржик у різних середовищах: *«Російські люди <...> багато дечого позичили в європейців; позичили і слово «клуб». Але се слово не до лиця російській людині. Ліпше було б їм позичити подібне слово в китайців чи японців, таке слово, мабуть, є в китайській мові. А то покинули своє рідне слово «посіделкі», а воно тимчасом як не треба ліпше підходить до російських дворянських зібрань. В європейців клуб має велику вагу політичну, а в російських дворян се навіть не громадські сходини, а просто «посіделкі». Вони сходяться посидіти за ломберними столами, помовчати, попоїсти, випити і, якщо трапиться щаслива нагода, то й по пиці один одного мазнути»* (Шевченко, 2003, с. 137).

Що нового додали ці англізми в нашу мову? Чи стали вони термінами для нових понять, що розширюють горизонти наших знань? Чи збагатили вони її точністю називань (номінацій) чи бодай милозвучністю? *«Чи не виявляють такі інновації лише те, що мовознавці іменують модою в мові?»* (Карпіловська, 2012, с. 135). Запитання риторичні, які найкраще підтвердити словами класика: створено жаргон, де будь-яка пакість так висловлена, *«що від неї війне зовсім не пакостями, а похощами»* (Селігей, 2016, с. 140). І ставлення до цієї «пакости» як до здобутку, просунутости та певности у своїй вищості над загалом.

Прикметно, що провідниками цієї чужої лексики разом із чужою реальністю та модифікованою ментальністю є передусім політики та журналісти, про що і свідчить основна сторінка нашого *міносвіти*. Зокрема, фокусом *англоварваризації* є програма «Комунікаційна стратегія МОН 2019–2021 рр.» (Міністерство освіти і науки України, 2018), розроблена громадським об'єднанням «Комунікація для змін», яка часом видається просто поганим перекладом з англійської мови, зробленим на замовлення влади і цієї ГО. Це, як у бувальщині: «Який поганий переклад! Чи знаєте, хто переклав цього роману?». «Ніхто. Це оригінал». Це саме той випадок, коли «корисність запозичання перетворюється в свою протилежність», позаяк призводить до занепаду власних творчих сил «*та не розвивається (слабшає) контакт з прямими носіями рідної мовної стихії*» (Булаховський, 1975, с. 270).

Так звана реформа, яка після 2014 року, як стихійне лихо, накрила нашу освіту і стала вторгненням чужомовної системи, має омріяну практичну, космополітичну і гедоністичну мотивацію: «*Реформа відбувається тому, що Україна хоче стати країною щасливих і конкурентно спроможних людей у глобальному світі*». Себто не йдеться про освіту як основу самостійної, самодостатньої національної держави, що змагає до відродження, оновлення та створення питомих освітніх моделей, національних традицій та утвердження свого національного Я і пропагування його в світі, — а всього лиш задля *щастя і конкурентноспроможності безликих людей в глобальному вимірі*. Це «*щастя*» і відразу *неконкурентноспроможність* (загроженість) нашої мови ми показово відчуваємо через масований вплив *англізмів* в українську мову, які трактуємо як мовно-суспільне і мовно-психологічне патологічне явище *англоварваризації*.

Англоварваризація виникає на переламі історичних подій і сигналізує про відсутність ментального спротиву народу-мови до безпрецедентного потоку запозичень, що стають фактичною заміною своєї мови і творять із неї антикультурний потік підлеглої комунікації; це примітивне заперечення закону *рівноваги чужих і питомих слів* у фонетичній, словотвірній і граматичній адаптації та етнокультурна неспроможність називати власні поняття питомими словами. Наскрізна ознака *англоварваризації* — публічне (часом мимовільне) приниження свого й піднесення чужого через системне незнання можливостей власної мови і пораженську звичку взуватися на чуже.

Функціонування *латинської мови* в суспільно-культурному полі України ранньомодерного часу, передусім від Люблинської унії 1569 року, має також неабиякі паралелі з теперішньою *англоварвариза-*

цією українського суспільства. Латинська мова була не лише мовою католицької церкви, але й мовою освіти та науки від раннього Середньовіччя до передмодерного часу. До прикладу, коли православний митрополит Петро Могила творив винятково релігійно-схоластичні твори, як повчально-виховну «Антологію» (1636 р.) та «Катехизм» (1645 р.) — Рене Декарт написав наукові трактати «Міркування про метод» (1637 р.) французькою мовою та «Першопочатки філософії» (Амстердам, 1644 р.) — латинською, а відтак, повернувшись до Франції, переклав її французькою (Матвиевская, 1987, с. 25, 34, 41), ознаменувавши таким способом початок відступу латини як універсального засобу в освітньо-науковому просторі. Натомість створена П. Могилою 1632 року колегія цілком слушно отримала назву *«латинського и польського училища»*. Таким способом західноєвропейська концепція гебрайсько-грецько-латинської освіти в Україні трансформувалася в засаду грецько-латинсько-слов'янської тримовності. Це засвідчило перехід до нового етапу культурного синтезу — усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з досягненнями «латинськими», тобто з культурними надбаннями Західної та Центральної Європи (Ісаєвич, 2002, с. 119). Насправді ж це було підлегле прийняття чужої мовно-політичної моделі: *«Коли беремо чужий взірць як норму — завжди виглядаємо «не такими». А значить — нижче вартісними. Це завжди чудово розуміли англо-сакси. У 18–19 ст. (без винятку!) англійська еліта знала проходження згідно з нормами французької мови (як робимо це ми). А проте англієць виробив власні норми вимови французьких слів. Формувати поняття про зовнішній світ згідно з законами власної раси (нації), а не навпаки, — це найцінніший внесок англо-сакса у світову цивілізацію. Лише так можна оминати комплекс нижчевартости»* (Мороз, 1992, с. 9).

Логічно, що панування в колегії латинської мови трактували як найнадійніший спосіб зняти з українського народу докори в глупоті, невігластві та відсталості, щоб поставити його врівень з іншими народами (Тітов, 1924, с. 113). Показово про це пише одна з найяскравіших постатей першої половини XVII ст. митрополит Сильвестр Косов у польськомовній праці *«Exegesis...»* (1635 р.): *«Найголовніша потреба в латинських школах та, щоб бідолашну Русь нашу не називали дурною Руссю. Поїде сердешний русин на трибунал, на сейм або на сеймик, до повітового міського суду або земського — bez łaciny ґрасі winу! Ні судді, ні урядовця, ні розуму, ні посла. Дивиться тільки то на того, та на іншого, вирячивши очі, як шуліка»* (Житецький, 1987, с. 27). Як відповідь на суспільну потребу знати латинську мову стала поява найвищих філологічних здобутків українських учених, зокрема *«Лексиконъ латинській»* Єпифанія Славинецького (1642 р.), укладена латинською мовою перша граматика книжної української мови Івана Ужевича (1643,

1645 рр.), «Лексиконъ словено-латинскій» Єпифанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського (1650 р.).

Проте латинською мовою української нації і держави не збудували: «Брак відпорности щодо якоїсь чужої раси — то признання її влади над собою» (Липа, 2012, с. 92). Цілком справедливо хибну чужомовну пріоритетність окреслив доктор богослов'я Дмитро Блажейовський: «Могила і його співробітники, як Косів, Кальнофойський та інші не бачили расії існування української мови, бо в колегії заведено як викладову мову не українську, а чужі — латинську та польську, і вони самі писали свої праці по-польськи. А як щось писали, ніби по-українськи, то це не була жива українська мова, а безграмотна макаронічна саламаха, тоді як українські думи були у рідній народній мові. Вони як учителі та провідники народу повинні були українську мову знати, її уживати, вчити та літературу впровадити» (Блажейовський, 1995, с. 37–38). На відсутності руської (староукраїнської) мови в колегії зауважив також сучасний британський дослідник Ендрю Вілсон: «Навіть у Києво-Могилянській академії в XVII–XVIII століттях не розвивали українську літературну мову» (Вілсон, 2004, с. 91). Так само і теперішні європеїзатори англійського поливу усувають з вищої школи вивчення української мови та історії України як предметів, а з середньої школи вилучають предмет *українська література*, мотивуючи це інтегруванням у світову спільноту і побудовою Нової української школи (Міністерство освіти і науки України, 2020).

Це буде справді нова школа, але не українська, що не формувати не ні національної свідомости, ні державницького мислення, позаяк національна мова і література — це мислення і дія нації. Саме література переробляє явища життя в ідеї та пориви. Отже, лише збалансована мовна політика з питомим національним пріоритетом забезпечить якість усередині країни і повагу назовні: «Розв'язка проблеми для нас не в тому, щоб безумовно приймати або відкидати чужинні впливи. Мусимо брати до уваги потребу знайомитись з чужими осягами. Мусимо також боронитись перед небезпекою затратити або викривити власне національне обличчя. Розв'язка полягає для нас на дбайливій селекції, яка відкидатиме з чужинних впливів те, що корисне, а передовсім на активній поставі супроти тих впливів. <...> Без власних творчих зусиль, без вкладу нас самих жодне добро не стане нашим добром, а залишиться на завсідди чужою власністю, «чужим тілом» у нашому організмі, не асимільованою завадою та перешкодою для його дальшого розвою» (Віконська, 2016, с. 233–234).

Характерно, що і в ці далекі передмодерні часи знаходилися люди, що застерігали від згубної космополітизації освіти та хибного шляху формування мовних пріоритетів. У передмові автор «Апокрисису» (1598 р.) Христофор Філалет наголошує на загальній суспільній дум-

ці того часу в панівних польських колах про начебто руську вторинність, звідки *«насъ, хотяй ихъ о то не просимо, учити хотятъ, приписуючи собѣ выдворную мудрость, а намъ простоту»* (Филалет, 1882, с. 1022), далі зауважуючи *«... же мы не самую Латиную, яко нѣкоторые насъ удають, але Римского костела (въ которомъ по-Латинѣ, хотъ при невмѣющихъ Латинского языка, набоженство отправуютъ) блудами ся бридимо. Съ тоижъ причины, же Римлянинови ся отписуетъ, часто словъ въ церквахъ нашихъ Греческихъ мнѣйъ звычайныхъ, а толко Римской вѣри людемъ призоитыхъ, фолкгуючи вырозумѣню людскому, уживаемо, яко: егда зовемо владыки — **бискупами**, соборы — **конциліями**, церковъ — **костеломъ**, и проча»¹* (Филалет, 1882, с. 1019). Характерним є цілком неоцінне судження щодо вживання чужих слів, що вмотивоване лише практикою міжлюдського порозуміння. Це, власне, та ситуація, коли слід безпристрасно вербалізувати по-своєму: *«Найважливіше назвати. Назвати, змусити говорити Рідну Немову, перетворити несвідомі процеси в свідомі. (Тим самим вирвати з чужих рук!)»* (Липа, 2012, с. 174).

Натомість в анонімній *«Пересторозі»* (бл. 1605–1606 рр.) прямо зауважено, що саме занепад власної питомої освіти призвів до державної руїни: *«... бо коли би были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостію своею не пришли до такового погибели»*, яка, на думку очевидця, полягає найперше у перейманні чужої школи та віри: *«Читаючи кроніки Польскіе знайдешъ о томъ достаточнѣ, якъ Поляци Рускіе паньства пообсѣдали, попріятелѣвшия зъ ними, и, царскіе цурки своѣза Русиновъ давши, через них своѣ бычаѣ оздобные и науку укоренили, такъ, ижъ Русь посполитовавшия зъ ними, позавидѣли ихъ бычаемъ, ихъ **мовѣ** и наукамъ, и, **немаючи своихъ наукъ, у науки Римскіе своѣ дѣти давати почали**: которые зъ науками и вѣри ихъ навькли, и такъ по малу-малу науками своѣми все паньство Руское до вѣри Римской привели [...], и назвиска и имена собѣпоотмѣняли, яко бы николи не зналия быти потомками благочестивыхъ прародителей своихъ»²* (Акты, 1851, с. 204–205).

Відтак автор, аналізуючи мовлення Іпатія Потія як свого релігійного опонента, зауважує на його своєрідності, що через вживання по-

1 «що ми не самою латиною бридимося, як деякі з нас удають, але римського костела (в якому латиною набоженство відправляють, хоча не вміють латинської мови) блудами. З тієї ж причини, що відписується римлянинові, вживаємо часто слів у церквах наших грецьких менш узвичаєних, а властивих тільки людям римської віри, сприяючи розумінню людському, а саме: коли звемо владик бискупами, собори конциліями, церкву костелом тощо» (Гунчак, 2001а, с. 441).

2 «... поляки Руські держави пообсідали, поприятелівшись із ними, і дочок своїх за русинів віддавши, через них свої оздобні звичаї й науку вкорінили. Так само й Русь, з'єднавшись із ними, позаздрила їхнім звичаям, їхній мові та наукам і, не маючи власних наук, до наук римських своїх дітей почали віддавати, котрі з науками й віру перейняли. І так науками своїми все руське панство до римської віри привели, аж нащадки князів руських з віри православної на римську вихрестилися й назвиська та імена собі повідмінювали, ніби ніколи не бували нащадками благочестивих прародителів своїх» (Гунчак, 2001b, с. 105–106).

лонізмів та латинізмів, відірване від традиції, а отже, книжки такою мовою «неправдиві»: *«Але присмотрися пильно въ самую рѣчь, и знайдеши, же хоть такіе писма старые змышляють, але рѣчь вся Потѣва, якъ бы усты самъ мовилъ. Притомъ знайдеш тамъ слова, вѣка теперешного людми уживаемые, которыхъ старые предки нашѣ не уживали: бо якъ Поляцы у свой языкъ намѣшали словъ Латинскихъ, которыхъ южъ и протые люди зъ налогу уживають; такъ же и Русь у свой языкъ намѣшали словъ Польскихъ и оныхъ уживають. Тогда snadно познаєши, же то книжки змышленные и неправдиве»* (Акты, 1851, с. 229). Як тут не згадати послідовника цієї історичної класичної думки від класика ХХ ст. Августина Волошина: *«Борімося проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімося проти самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не могъ свободно на своєй родной земли розвиватися. Коли маєте вже свої свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тоди не будьмо ворогами йому ми самі, сини руського народа»* (Волошин, 2002, с. 233).

Як бачимо, в міркуваннях діячів братського і церковного руху аналіз ситуації здійснено у протиставному дискурсі не лише з'ясування зовнішніх причин занепаду питомої освіти, але нагальної потреби створення і розвитку її у супротиві до польсько-латинських шкіл.

Отже, в перших полемічних працях кін. ХVІ — поч. ХVІІ ст. вперше порушено проблему культури мовлення в контексті доцільності запозичень, що спровоковано гострими позамовними чинниками релігійно-політичного характеру. Якщо на ту пору засилля чужої релігії чи її нових форм, на зразок унії, викликало перші теоретизування на полі лексичної нормативності староукраїнської (руської) мови як захисного протиставлення латино-польській освіті, то теперішній захист української мови від *англоварваризації* — це умова, за якої українська мова може актуалізувати свої внутрішні резерви словотворення та вистояти в освітньо-науковій царині як конкурентоспроможна система. У нашій непевній ситуації неповноти національного самоусвідомлення важливо брати до уваги, що *«не всяка одиниця і не всякий організм спроможний засвоювати собі чуже. Щоб засвоїти собі якусь річ, треба передовсім мати своє власне «Я», свій власний, ясно зазначений характер, який з різного матеріялу вибирає собі для дальшої розбудови власної особовості те, що підходить до його потреб, а відкидає, що для нього нездатне»* (Віконська, 2016, с. 224).

Висновки

Як засвідчує історична ретроспектива порівняно з теперішньою соціолінгвальною ситуацією, орієнтація на чужі мови як пріоритетні в освітній і науковій царинах — церковнослов'янська, латинська, грецька, польська — та масовані запозичення з них аж ніяк не зарадили українському національному самоусвідомленню та не спри-

чинилися до відновлення втраченої Української Держави в її етнографічних межах. Зовсім навпаки — циркулювання чужих мов в культурно-політичному просторі України та їхня пріоритетність в освітньо-науковій царині призвела до понад кількостолітнього відставання українських державотворчих процесів порівняно з найближчими і дальшими сусідами. Орієнтація на чуже відчужила українців від самих себе. То який сенс повторювати цю ж помилку, замість шукати збалансованої мовної моделі між чужим і своїм? «Нема чого боятись чужинних впливів, якщо ми є справді сильні» (Віконська, 2016, с. 271).

Теперішня абсолютно слухна відкритість до англomовного світу не має перетворитися у втрату власного національного обличчя, а вивчення англійської мови аж ніяк не має заступити пріоритетність в Українській державі державної української мови. Вхідження у світову політику — це насамперед маніфестація власних здобутків і можливостей, що саме через мову мають найпоказовіше втілення. Не пошанувавши і не вивчивши свого, неможливо стати суб'єктом світової історії. І про це більш ніж переконливо свідчить наш історичний досвід з абсолютно невинуватою ксенофільською освітою кінця XVI — пол. XVII століття.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией* (Т. 4: 1588–1632). (1851). В типографии Эдуарда Праца.
- Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму* (В. Морозов, Пер.; 2-е вид.). Критика.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе* (Ч. 1, т. 12: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства). (1904). Типография Н. Т. Корчак-Новицкого.
- Блажейовський, Д. (1995). *Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля* (Т. 1). Каменярь.
- Булаховський, Л. А. (1975). *Вибрані праці в п'яти томах* (Т. 1). Наукова думка.
- Віконська, Д. (2016). *За силу і перемогу*. Піраміда.
- Вілсон, Е. (2004). *Українци: несподівана нація* (Н. Гончаренко, & О. Гриценко, Пер.). К.І.С.
- Волошин, А. І. (2002). *Вибрані твори*. Видавництво Закарпаття.
- Глосографія. (2000). В В. М. Русанівський та ін. (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (с. 92–93). Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Гунчак, Т. (Ред.). (2001a). *Тисяча років української суспільно-політичної думки* (Т. 2, кн. 1: XVI ст.). Дніпро.
- Гунчак, Т. (Ред.). (2001b). *Тисяча років української суспільно-політичної думки* (Т. 2, кн. 2: Перша половина XVII ст.). Дніпро.

- Житецький, П. Г. (1987). *Нарис літературної історії української мови XVII ст.* В П. Г. Житецький, *Вибрані праці: Філологія* (с. 19–139). Наукова думка.
- Ісаєвич, Я. (2002). *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми.* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Карпіловська, Є. (2012). Мода на слова і норма мови. *Культура слова*, 77, 134–140.
- Кримський, А. (2004). Нарис історії українського правопису до 1927 року. В В. В. Німчук, & Н. В. Пуряєва (Упоряд.), *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія* (с. 392–414). Наукова думка.
- Кристал, Д. (2001). *Английский язык как глобальный* (Н. В. Кузнецова, Пер.). Весь мир.
- Липа, Ю. (2012). *Твори* (Т. 4: Бій за українську літературу). Каменяр.
- Матвиевская, Г. П. (1987). *Рене Декарт.* Просвещение.
- Міністерство освіти і науки України. (2016). Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам. *Законодавство України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/para69>.
- Міністерство освіти і науки України. (2018). *Комунікаційна стратегія МОН 2019–2021* (у межах проекту «Фінська підтримка реформи української школи»). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/media/MOES%20Com%/20strategy%202019-2022.pdf>.
- Міністерство освіти і науки України. (2020). Обговорення держстандарту базової середньої освіти: МОН оприлюднило звіт. *Педрада: Портал освітян України.* <https://www.pedrada.com.ua/news/5437-obgovorennya-derjstandartu-bazovo-seredno-osvti-mon-oprilyudnilo-zvt>.
- Мороз, В. (1992). Горіти надзвичайним світлом. В Ю. Липа, *Призначення України* (с. 3–11). Просвіта.
- Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов.* (1898). (Т. 1; 2-е изд.). Типография Императорского Университета Св. Владимира.
- Радчук, В. (2005). Параметри і взаємодія мов. *Дивослово*, 7, 42–48.
- Селігей, П. (2016). *Світло і тіні наукового стилю.* Видавничий дім «Кисво-Могілянська академія».
- Тітов, Хв. (1924). *Стара вища освіта в Київській Україні: XVI — поч. XIX в.* Друкарня Української Академії Наук.
- Фаріон, І. (2011). *Краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI — середині XIX ст.* (4-е вид.). Видавництво Львівської політехніки.
- Фаріон, І. (2015). *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови в XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива.* Видавництво Львівської політехніки.
- Филалет, Х. (1882). Апокрисис. В *Русская историческая библиотека издаваемая Археологической комиссией* (Т. 7, с. 1003–1820). Типография А. М. Котомина и Ко.
- Шевченко, Т. Г. (2003). *Щоденник.* Школа.
- Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., de Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520, 429–431. <https://doi.org/10.1038/520429a>.

Kwiek-Osiowska, J. (1978). *Miłośnicy i obrońcy języka polskiego*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Tazsycki, W. (1953). *Obrońcy języka polskiego*. Wydawnictwo Zakładu Imienia Ossolińskich.

REFERENCES

Akty, odnosiaszchiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei [Acts related to the history of Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission] (Vol. 4: 1588–1632). (1851). V tipografii Eduarda Prasca [in Russian].

Anderson, B. (2001). *Uivleni spilnoty: Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism] (V. Morozov, Trans.; 2nd ed.). Krytyka [in Ukrainian].

Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Komissieiu dlia razbora drevnikh aktov, sostoiashchei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore [Archive of South-West Russia, published by the Commission for the analysis of ancient acts, consisting of the Kiev, Podolsky and Volyn Governor-General] (Ch. 1, Vol. 12: Acts related to the history of the Lviv Stavropegic Brotherhood). (1904). Tipografiiia N. T. Korchak-Novitckogo [in Russian].

Blazheiovskiy, D. (1995). *Beresteiska re-uniia ta ukrainska istorychna dolia i nedolia* [Brest Reunion and Ukrainian Historical Fate and Misfortune] (Vol. 1). Kameniar [in Ukrainian].

Bulakhovskiy, L. A. (1975). *Vybrani pratsi v piaty tomakh* [Selected works in five volumes] (Vol. 1). Naukova dumka [in Ukrainian].

Cristal, D. (2001). *Angliiskii iazyk kak globalnyi* [English as a Global Language] (N. V. Kuznetcova, Trans.). Ves mir [in Russian].

Farion, I. (2011). *Krasa i syla: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v XI – seredyni XIX st.* [Beauty and strength: Socio-creative role of the Ukrainian language in the XI – mid XIX century] (4th ed.). Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].

Farion, I. (2015). *Suspilnyi status staroukrainskoi (ruskoi) movy v XIV–XVII stolittiakh: movna svidomist, movna diisnist, movna perspektyva* [Social status of the Old Ukrainian (Russian) language in the XIV–XVII centuries: linguistic consciousness, linguistic reality, linguistic perspective]. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].

Filalet, Kh. (1882). Apokrisis. In *Ruskaia istoricheskaia biblioteka izdavaemaia Arkheograficheskoi komissiei* [Russian Historical Library published by the Archaeographic Commission] (Vol. 7, pp. 1003–1820). Tipografiiia A. M. Kotomina i Ko [in Russian].

Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., de Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520, 429–431. <https://doi.org/10.1038/520429a> [in English].

Hlosohrafiia [Glossography]. (2000). In V. M. Rusanivskiy et al. (Eds.), *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian language: Encyclopedia] (pp. 92–93). Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].

Hunchak, T. (Ed.). (2001a). *Tysiacha rokov ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought] (Vol. 2, Book 1: XVI century). Dnipro [in Ukrainian].

- Hunchak, T. (Ed.). (2001b). *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought] (Vol. 2, Book 2: The First Half of the 17th Century). Dnipro [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Karpilovska, Ye. (2012). Moda na slova i norma movy [Fashion for words and the norm of language]. *Kultura slova*, 77, 134–140 [in Ukrainian].
- Krymskyi, A. (2004). Narys istorii ukrainskoho pravopysu do 1927 roku [Essay on the history of Ukrainian spelling before 1927]. In V. V. Nimchuk, & N. V. Puriaieva (Comps.), *Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia: Khrestomatiia* [History of Ukrainian spelling of the XVI–XX centuries: Reader] (pp. 392–414). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kwiek-Osiowska, J. (1978). *Miłośnicy i obrońcy języka polskiego* [Lovers and defenders of the Polish language]. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk [in Polish].
- Lypa, Yu. (2012). *Tvory* [Works] (Vol. 4: The Battle for Ukrainian Literature). Kameniar [in Ukrainian].
- Matvievskaiia, G. P. (1987). *Rene Dekart* [Rene Descartes]. Prosveshchenie [in Russian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia vchenykh zvan naukovym i nauково-pedahohichnym pratsivnykam [About the statement of the Order of assignment of scientific ranks to scientific and scientific and pedagogical workers]. *Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/paran69> [in Ukrainian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2018). *Komunikatsiina stratehiia MON 2019–2021 (u mezhakh proektu «Finska pidtrymka reformy ukrainskoi shkoly»)* [MES Communication Strategy 2019–2021 (within the project «Finnish Support to Ukrainian School Reform»)]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/media/MOES%20Com%20strategy%202019-2022.pdf> [in Ukrainian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). Obhovorenna derzhstandartu bazovoi serednoi osvity: MON oprilyudnylo zvit [Discussion of the state standard of basic secondary education: MES published a report]. *Pedrada: Portal osvitian Ukrainy*. <https://www.pedrada.com.ua/news/5437-obgovorennya-derjstandartu-bazovo-seredno-osvti-mon-oprilyudnylo-zvt> [in Ukrainian].
- Moroz, V. (1992). Hority nadzvychainym svitlom [Burn with extraordinary light]. In Yu. Lypa, *Pryznachennia Ukrainy* [Appointment of Ukraine] (pp. 3–11). Prosvita [in Ukrainian].
- Pamiatniki, izdannye Kievskoi Komissiei dlia razbora drevnikh aktov* [Monuments published by the Kyiv Commission for the analysis of ancient acts] (Vol. 1; 2nd ed.). (1898). Printing house of the Imperial University of St. Vladimir [in Russian].
- Radchuk, V. (2005). Parametry i vziemodiia mov [Parameters and interaction of languages]. *Dyvoslovo*, 7, 42–4 [in Ukrainian].
- Selihei, P. (2016). *Svitlo i tini naukovoho stylu* [Light and shadow scientific style]. Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy» [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. H. (2003). *Shchodennyk* [Diary]. Shkola [in Ukrainian].
- Tazycky, W. (1953). *Obrońcy języka polskiego* [Defenders of the Polish language]. Wydawnictwo Zakładu Imienia Ossolińskich [in Polish].

Titov, Khv. (1924). *Stara vyshcha osvita v Kyivskii Ukraini: XVI — poch. XIX v. [Old higher education in Kyiv Ukraine: XVI — early XIX century]*. Printing House of the Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].

Vikonska, D. (2016). *Za sylu i peremohu [For strength and victory]*. Piramida [in Ukrainian].

Voloshyn, A. I. (2002). *Vybrani tvory [Selected works]*. Vydavnytstvo Zakarpattia.

Wilson, E. (2004). *Ukrainci: nespodivana natsiia [The Ukrainians Unexpected Nation]* (N. Honcharenko, & O. Hrytsenko, Trans.). K.I.S. [in Ukrainian].

Zhytetskyi, P. H. (1987). Narys literaturnoi istorii ukrainskoi movy XVII st. [Essay on the literary history of the Ukrainian language of the XVII century]. In P. H.

Zhytetskyi, *Vybrani pratsi: Filolohiia [Selected works: Philology]* (pp. 19–139). Naukova dumka [in Ukrainian].